

УДК 167.7

РЕСУРСНІ СИСТЕМИ ТА АДАПТАЦІЙНІ РЕЗЕРВИ ЛЮДИНИ

Євгенія Іванова

У статті пропонується використання деяких ідей загальної параметричної теорії систем для аналізу ресурсних систем та адаптаційних можливостей людини на прикладі функціонування закритих виховних установ.

Ключові слова: адаптація, загальна параметрична теорія систем, ресурсна система, системний параметр.

Будь-яка освіта та виховання передбачає ідеал, що виражає надію на те, що майбутня педагогічна система буде краще існуючої. Педагогічна парадигма повинна вирішувати всі нинішні завдання плюс деякий нові. М. Фуко відзначав, що педагогікою ми можемо назвати передачу такої істини, функцією якої є забезпечення суб'єкта будь-якими відносинами, здібностями, знаннями, яких він до цього не мав і які повинен буде отримати наприкінці педагогічних відносин [5, с. 311]. Хоча самі уявлення про очікуваний освітній «ефект» є не завжди чіткими і ясними, суть навчання можна виокремити з самої виховної парадигми: придбання (становлення) нової форми, до якої існувала розрізненість та незв'язність. Однак існують виховні заклади, які не вирішують навіть тих завдань, які вирішують інші, існуючі з ними паралельно. До них, перш за все, відносяться виховні заклади закритого типу, для яких актуальна проблема «підтягування» до середнього рівня вже існуючих педагогічних організацій. Проблема закритих виховних установ пов'язана з тим, що такі системи не є ресурсними для вихованців, які не отримують необхідних адаптаційних резервів для самостійного функціонування у суспільстві.

Проблемі соціальної адаптації присвячено багато робіт вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед них такі імена, як Е. Еріксон, Д. Смілзер, А. Адлер, Т. Парсонс, Р. Мергтон та багато інших. Особливе значення соціальна адаптація набуває в контексті соціальної практики (соціальної політики, соціальної роботи, соціальної педагогіки), а саме – в сфері виховання дітей у закритих установах. Оскільки при аналізі адаптації неможливо обійтися без системно-теоретичних термінів, то соціально адаптаційні процеси вимагають системного аналізу. Отже, головною **метою** даної роботи є застосування системного методу для аналізу проблем пов'язаних із функціонуванням ресурсних систем та соціальною адаптацією дітей із закритих освітніх та виховних установ.

У країнах східної Європи, дитячі будинки та інтернати є основними формами влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків. Основним завданням цих закритих установ є створення сприятливих умов для виховання, освіти і підготовки дітей до самостійного життя. Але вже досвід 20-х років XIX століття в США показав малу ефективність притулків та виховних установ саме як виховних. Швидше, вони виявлялися тимчасовим притулком дитини в екстремальних ситуаціях.

На початку XXI століття, форма організації виховання дітей-сиріт в цілому зберіглася незмінною, а проблеми продовжують залишатися не вирішеними. Як і раніше, кращою допомогою дітям з дитячих будинків визнається прийняття їх новою родиною, однак це можливо далеко не завжди.

До числа найбільш значущих проблем, пов'язаних з вихованням та навчанням дітей в закритих дитячих будинках та інтернатах відносять наступні:

– закриті виховні установи породжують людей, які суттєво сприяють їхньому відтворенню: тому що діти-сироти, виховані в подібних установах, продукують нових сиріт, оскільки досвід виховання в дитячому будинку є єдиним досвідом, який вони отримають. І ніяке підвищення рівня життя в дитячих будинках та інтернатах на проблему не впливає. Навпаки, соціальні працівники визнають, що чим матеріально заможніше там життя, тим більше зростає соціальне сирітство – з'являються діти, які виховуються в сирітських установах при живих батьках, і коло соціальних проблем продовжує розширюватися.

– для більшості випускників інтернатних закладів характерні нерозвинений соціальний інтелект та утриманство. Коли дитина виховується в дитячому будинку у неї формується негативна сторона соціального боргу: мені всі повинні надавати блага, тому що я сирота. З'являються рецептивні орієнтації в поведінці – випускник дитячого будинку вважає, що джерело всіх благ лежить зовні, і єдиний спосіб їх знайти – отримати з цього зовнішнього джерела.

– випускники сирітських установ мають підвищену сугестивність, схильність до асоціальної поведінки та підвищений рівень віктимності (готовність стати жертвою).

Статистика підтверджує наявність названих проблем: з випускників дитячих будинків в Україні 40% стають наркоманами або алкоголіками; 10% кінчають життя самогубством; 40% скоюють злочини і тільки 2% вступають до ВНЗ [1].

Головною причиною всіх цих та багатьох інших проблем вихованців дитячих будинків є їх вкрай слабка здатність до успішної адаптації в суспільстві, в яке вони потрапляють, виходячи «на свободу». Це означає, що існуюча виховна система не є ресурсною для дитини, не формує у вихованців необхідні адаптаційні резерви.

Поняття адаптації (лат. adaptation – пристосування) грає важливу роль в багатьох галузях соціального знання – соціальній роботі, психології, соціології та соціальній педагогіці. Як правило, під соціальною адаптацією розуміють взаємодію індивіда або групи з середовищем, в ході якого узгоджуються вимоги й очікування його учасників. «Найважливіший компонент адаптації – узгодження самооцінок та вимог суб'єкта з його можливостями і з реальністю соціального середовища, що включає також тенденції розвитку середовища та суб'єкта. Адаптація включає фізіологічний, психологічний і власне соціальний рівні» [4, с. 12].

Часто процес адаптації пов'язують зі стабільним середовищем і пристосуванням людини до постійних вимог тієї чи іншої соціальної системи. На цій підставі будують різні технології для успішного пристосування, описують

способи соціальної адаптації, наприклад, такі як прийняття норм та цінностей нового соціального середовища і т.п. Але нове середовище далеко не завжди здатне прийняти, а ті, хто адаптується (індивід або група) не завжди здатні на прийняття нових норм та цінностей.

Спроби вирішення соціальних проблем випускників дитячих будинків та інтернатів як і раніше залишаються турботою державних служб соціального захисту, які діють в жорстких рамках законодавства. В цілому, вся діяльність зводиться до наступної послідовності: соціальна проблема → державні заходи по її вирішенню (які, як правило, носять грошовий характер: фінансова допомога, пільги і т.п.). На других ролях залишаються громадські організації, діяльність яких помітна слабо і тому істотного впливу на ситуацію не робить. І зовсім за бортом залишаються наукові дослідницькі програми, теоретичні та методологічні розробки в галузі соціальної роботи, яка у всьому світі набула статусу наукової дисципліни і відіграє вагомую роль у створенні дієвих соціальних стратегій.

Серед пропозицій фахівців про можливі шляхи наукового обґрунтування їх діяльності не обходиться без посилань на необхідність системного підходу. Але у соціальних працівників не завжди є чітке уявлення про те, що слід розуміти під «системним підходом» та який з існуючих системних підходів буде більш відповідним поставленим задачам. Надати системному методу в соціальній практиці більшу строгість та обґрунтованість можна, використовуючи системний підхід в руслі загальної параметричної теорії систем [2]. Ця теорія зосереджує свою увагу на якісному, а не на кількісному, аналізі будь-яких систем, дозволяє говорити про специфічні системні характеристики предмета дослідження – про атрибутивні і реляційні системні параметри. Теорія передбачає процедуру перетворення будь-якого об'єкта в носій (субстрат) для деякої структури, відповідної заздалегідь фіксованому концепту. Це дозволяє подивитися на проблему адаптації з нового боку.

До системного аналізу соціальної адаптації вихованців закритих установ можна підійти з двох сторін: розглядати адаптаційний процес як синтез двох різних систем, коли в систему входить підсистема зі своїми концептом, структурою та елементами або розглядати процес як приєднання нового елемента до системи.

При варіанті, коли не тільки приймаюча система, але і новий елемент розглядаються як дві різні системи, ми маємо справу з синтезом двох систем. При цьому синтез можливий тільки в тому випадку, якщо система і майбутня підсистема збігаються за концептом. Якщо ж взяти до уваги, що одна і та ж структура може бути у систем, різних за субстратом, можна сказати, що *структурний ізоморфізм* (збіг систем за структурою) створює оптимальні умови, для того щоб випускник інтернатного закладу успішно прийняв нові умови життя. Але, як правило, соціальний досвід, який впливає на побудову міжособистісних відносин (тобто структуру), у цих систем не є однаковим, що і перешкоджає всьому процесу адаптації.

Таким, що сприяє успішній адаптації та надає необхідний адаптаційний ресурс вихованцям, буде набір певних властивостей системи. Наприклад,

структурна відкритість – коли система буде прагнути завершити своє системоутворююче відношення за рахунок іншої. Діти із закритих виховних установ характеризуються як субстратною та і структурною не унікальністю – при однаковому вихованні формуються субстратно і структурно схожі системи, а це значно спрощує процес впливу на них сильнішої системи. Негативною стороною субстратної і структурної не унікальності є такі властивості особистості як підвищена сугестивність. А в соціальному плані такі діти легше адаптуються в системах авторитарного/тоталітарного типу.

Приймаючий колектив як система також повинен володіти певним набором системних властивостей, щоб приєднання до цієї системи проходило найбільш оптимально. Такими характеристиками можуть бути: *стабільність* – система повинна допускати зміни в своїй структурі без зміни системи в цілому; а також *структурна варіативність*; *форсивність* – система повинна бути достатньо сильною, щоб змінювати елементи, які до неї входять.

Це обумовлює існування проблеми ліквідації закритих виховних установ. На перший погляд, здається, що для того щоб всіх дітей-сиріт розібрали по сім'ях (або дитячим будинкам сімейного типу), потрібен якийсь неймовірний рівень моральної атмосфери в суспільстві. На ділі ж вирішенням проблеми може стати свідомо ініціатива невеликої групи громадян, а слідом за зміною громадської думки піде і реакція держави.

Успішна адаптація вихованців дитячих будинків в соціумі, пов'язана з необхідністю набувати потрібні системні властивості. У загальній параметричній теорії систем пропонується три випадки того, яким чином придбання тих чи інших властивостей одними елементами системи впливає на придбання таких саме властивостей іншими елементами системи [3, с. 68–69].

1) Придбання деякої властивості одними елементом системи сприяє тому, що і інші елементи набувають цієї ж властивості. Такий тип систем називають *індукційними*. Наприклад, якщо в групі дітей деякі починають нову гру, це сприяє тому, що до гри приєднуються інші діти. Коли мова йде про адаптацію властивість індукційної системи може значно допомогти в процесі пристосування (наприклад, засвоєння нових норм і цінностей). Але існує небезпека, що елементи системи «заразяться» не соціально схвалюваною стратегією поведінки, а навпаки – девіантною.

2) Придбання властивості одними елементами ніяк не впливає на придбання цього ж властивості іншими елементами системи. Такий тип систем називають *інерційними* по відношенню до даної властивості системи. Так, можна сказати, що наше суспільство є інерційною системою по відношенню до багатьох соціальних проблем, в тому числі і до проблеми адаптації вихованців дитячих будинків та інтернатів. Наявність в системі елементів, які потребують підтримки і соціальної допомоги, ніяк не впливає на життєдіяльність більш благополучних елементів системи.

3) Придбання деякої властивості одними елементами перешкоджає придбанню цієї самої властивості іншими елементами системи. Цей тип систем називають *ресурсними*, тому що тут присутній деякий ресурс, який витрачається по мірі того, як деякі елементи системи набувають певну властивість. У кращому

випадку, для випускників закритих виховних установ, суспільство є саме ресурсною системою, тому що при великій конкуренції шанси отримати житло, роботу, спеціальність стрімко зменшуються. Як правило, держава «виділяє» обмежений ресурс благ, які дістаються дуже невеликій кількості людей, які в них потребують. Виховна установа також не є ресурсною системою для вихованців – поза межами закладу випускник залишається без внутрішніх опор.

Наведені значення системних параметрів не є загальносистемними, а тільки значеннями субпараметра деякого атрибутивного системного параметра, який вказує на придбання якихось властивостей елементами системи. Крім властивості, в цій же ролі можуть виступати і відносини. Тут також виділяються три випадки. В одному з них встановлення деякого відношення між одними елементами сприяє встановленню такого ж відношення між іншими елементами. При цьому, на відміну від випадку придбання властивостей, утворюються нові об'єкти – підсистеми, елементи яких об'єднуються встановленим відношенням [3, с. 69]. Так, при не здатності пристосуватися до суспільства в рамках соціальної норми, з колишніх вихованців закритих установ формуються маргінальні угруповання, антисоціальної спрямованості. Виникнення кількох таких формувань, також сприяє утворенню інших.

Поняття ресурсних систем можна ілюструвати таким прикладом, пов'язаним з проблемою виховання дітей в закритих установах. З дитинства дитина-сирота долає безліч життєвих труднощів, часто залишається без підтримки дорослих, відчуває тяготи і позбавлення, виховуючись в далеких від ідеалу умовах державного дитячого будинку, і здавалося б, подолання всіх цих труднощів має загартувати людину, підвищити її «виживання» та ін. Але, як правило, саме ці люди виявляються найбільш вразливими перед алкоголізмом, наркоманією і т.п.

Подальше використання системного підходу для аналізу проблем закритих виховних та освітніх установ, дозволяє перейти до раціонального обґрунтування стратегій соціально-педагогічної діяльності. Хоча параметрична теорія систем передбачає якісний, а не кількісний аналіз об'єктів, вона виявляється прийнятною для дослідження складних соціальних систем. Цей аналіз виявляється досить чітким і дозволяє досліджувати ті стратегії в сфері соціального захисту, які вже застосовуються.

Список літератури:

1. Державний департамент з усинвлення та захисту прав дитини (ditu.gov.ua); Соціальна мережа – Detdom.info. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.detdom.info/download_files/detdomA.net.pdf
2. Уёмов А. И. Системный подход и общая теория систем. – М.: «Мысль», 1978. – 272 с.
3. Уёмов А. И., Сараева И. Н., Цофнас А. Ю. Общая теория систем для гуманитариев. – Варшава: «Universitas Rediviva», 2001. – 276 с.
4. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 836 с.
5. Фуко М. Герменевтика субъекта // Социо-Логос. Социология. Антропология.

Метафизика. – М.: Прогресс, 1991. – 475 с.

Евгения Иванова

РЕСУРСНЫЕ СИСТЕМЫ И АДАПТАЦИОННЫЕ РЕЗЕРВЫ ЧЕЛОВЕКА

В статье предлагается использование некоторых идей общей параметрической теории систем для анализа ресурсных систем и адаптационных возможностей человека на примере функционирования закрытых воспитательных учреждений.

Ключевые слова: адаптация, общая параметрическая теория систем, ресурсная система, системный параметр.

Ievgeniia Ivanova

RESOURCE SYSTEMS AND RESERVES OF HUMAN ADAPTATION

The article offers the use of some ideas of the general parametric theory of systems for the analysis of resource systems and reserves of human adaptation on the example of the functioning of closed educational institutions. The problem of closed educational institutions is due to the fact that such systems are not resourceful for pupils who does not receive the necessary adaptation reserves for independent functioning in society. A system analysis of social adaptation can be investigated from two sides: to consider the adaptation process as a synthesis of two different systems, when a system includes a subsystem with concept, structure and elements or consider the process as joining a new element to the system.

Key words: adaptation, general parametric theory of systems, resource system, system parameter.

References

1. Derzhavnyy departament z usynovlennya ta zakhystu prav dytyny (ditu.gov.ua); Sotsial'na merezha – Detdom.info, [Online], available at: http://www.detdom.info/download_files/detdomA.net.pdf
2. Ujomov A. I. (1978), *Sistemnyj podhod i obshhaja teoriya sistem*, Mysl', Moscow, 272 p.
3. Ujomov A. I., Saraeva I. N., Cofnas A. Ju. (2001), *Obshhaja teoriya sistem dlja gumanitarijev*, Universitas Rediviva, Varshava, 276 p.
4. Filosofskij jenciklopedicheskij slovar' (1983), Sovetskaja jenciklopedija, Moscow, 836 p.
5. Fuko M. (1991), *Germevntika sub'kta* [L'hermeneutique du sujet], Translated by A. G. Pogonyaylo, Progress, Moscow, 475 p.